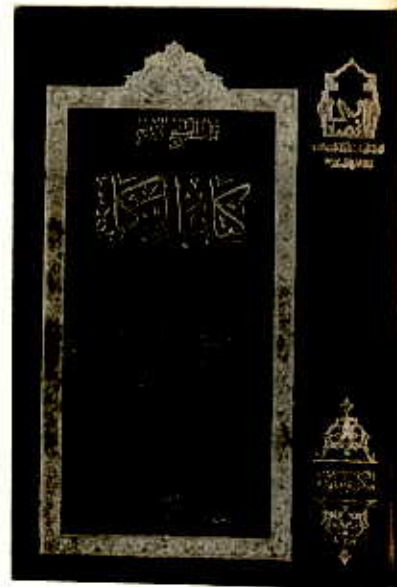

کتاب الزکاة

مهدی طرُقعی

۴- کیفیت اخراج زکات (متولی اخراج، زمان اخراج و...).

** زکات فطره

این اثر از شیخ انصاری، با عنوان «کتاب الزکاة» حاوی مجموعه ای از مباحث زکات است که به مناسبت برگزاری کنگره جهانی شیخ اعظم، تحقیق شده، و به چاپ رسیده است. این نوشته در دو بخش تنظیم شده است: بخش نخست آن، شرحی مزجی بر «ارشاد الاذهان»، نوشته علامه حلی است. در این بخش ناتمام، تنها بحث «شرایط وجوب» از کتاب «ارشاد» شرح شده است. در بخش دوم شصت مسأله مستقل ذکر شده که ۴۸ مسأله به زکات مال، و ۱۲ مسأله به زکات فطره اختصاص دارد.

۴۸ مسأله در زکات مال، حاوی اکثر مباحث زکات

است، به همان ترتیب سابق الذکر:

مسأله ۱ تا ۹ شرایط وجوب.

مسأله ۱۰ تا ۳۰ موارد زکات.

مسأله ۳۱ تا ۴۱ مصارف زکات.

مسأله ۴۲ تا ۴۸ کیفیت اخراج زکات.

جهت آشنایی بیشتر با این اثر، این معرفی در دو

قسمت عرضه می شود.

الف. محتوای کتاب.

ب. تحقیق کتاب.

الف. محتوای کتاب

عمق و دقت، از ویژگیهای سلوک علمی شیخ اعظم و نیز این نوشته است. توجه به اخبار و روایات، نقل و نقد آرای فقیهان و به کار بستن قواعد اصولی در مباحث فقهی، کاملاً نمایان است.

آنچه اینک عرضه می شود، بحثی تطبیقی است،

الشیخ الاعظم مرتضی الانصاری. کتاب الزکاة (قم)، المؤتمر العالمی بمناسبة الذکری المشویة الثانية لمیلاد الشیخ الانصاری، ۱۴۱۵ق). ۵۸۶ص، وزیری.

بحث زکات در قرآن و سنت و متون فقهی، جایگاهی ویژه دارد. در قرآن بیش از سی آیه در باب این موضوع آمده و در کتب فقهی، پس از بحث نماز یا روزه، «کتاب الزکاة» مورد توجه فقیهان است.

تمام مجموعه های فقهی از آغاز تاکنون، حاوی این مبحث بوده و از زمان شیخ انصاری به این طرف، نکتنگاری در باب زکات نیز شروع شده است.^۱

در کتاب زکات این مجموعه مباحث مورد نظر فقیه است:

* زکات مال

۱- شرایط وجوب.

۲- اموری که در آنها زکات واجب یا مستحب است.

۳- مصارف زکات.

۱. در این زمینه می توان از این آثار نام برد: کتاب الزکاة، میرزا حبیب الله رشتی م ۱۳۱۲. کتاب الزکاة، محمد هادی امین تهرانی م ۱۳۲۱. مصباح الفقیه (کتاب الزکاة و الخمس)، رضا بن محمد هادی همدانی م ۱۳۲۲. کتاب الزکاة محمد هادی میلانی م ۱۳۹۵.

میان بحث زکات از «جواهر الکلام» - مفصلترین اثر فقهی تا زمان شیخ - و «کتاب الزکاة» از شیخ اعظم در باب دقت‌های اصولی و آثار آن.

۱- در بحث نصاب منذور، فرض‌های عدیده‌ای در «جواهر الکلام»^۲ و سایر کتب فقهی ذکر شده، اما شیخ انصاری فرضی جدید با این عنوان ارائه می‌دهد که نذر به غایت تعلق گرفته یا به فعل و درباره آن به تفصیل بحث می‌کند.^۳ بگذریم از اینکه آیا چنین فرض‌هایی وقوع خارجی دارد یا نه، اما نشانگر اندیشه اصولی مؤلف است.

۲- در بحث زکات مال یتیم، نقدی بر صاحب جواهر^۴ وارد می‌سازد که بر قاعده‌ای اصولی مبتنی است. بدین شرح: اگر دو روایت تعارض داشتند و نسبت میان آنها «عموم و خصوص من وجه» بود، اگر تساقط آنها سبب شود، برای یک روایت موردی باقی نماند یا شامل فرد نادری شود، آن روایت در زمینه تعارض، نص خواهد بود و بر حدیث دیگر مقدم می‌شود.^۵

۳- در بحث زکات مالی که صاحبش غایب باشد، در تحقیقی که آمده از دو قاعده اصولی استفاده شده، یکی رجوع به عام در صورت شک در تخصیص زاید، و دیگری سرایت اجمال مخصص به عام و رجوع به اصول عملیه.^۶ در حالی که در جواهر به هیچ یک از این دو قاعده اصولی اشاره نشده است.^۷

۴- در زکات شتر که دارای دو نصاب است: پنجاه و چهل. اگر مجموع شترها ۲۰۰ عدد بود که با هر دو نصاب قابل تقدیر و اندازه‌گیری است، شیخ بحث تخیر عقلی را مطرح کرده و برای آن آثاری علمی بیان می‌دارد.^۸ ولی در جواهر الکلام تفکیکی میان مباحث تخیر عقلی و شرعی دیده نمی‌شود.^۹

۵- اگر امام مطالبه زکات نکرد، ولی مالک خود به پرداخت آن اقدام کرد، آیا این عمل مجزی است یا خیر؟ نتیجه بر مبحث «ضد» (از مباحث علم اصول) متوقف شده است. صاحب جواهر این مسأله را در هفت سطر بیان کرده و آن را ختم کرده است.^{۱۰} اما شیخ اعظم پژوهشی گسترده در دو صفحه انجام می‌دهد.^{۱۱}

گذشته از این دقت‌ها، شیخ در این اثر، در مواردی

متعدد به اظهار نظر صریح می‌پردازد؛ برخلاف کتب مکاسب که در آن در بسیاری از موارد، دست یافتن به رأی شیخ دشوار است.

وی در این نوشته، پس از پردازش موضوع و تجربه و تحلیل آرای فقیهان، با عنوان «التحقیق» نظر نهایی خود را ابراز می‌دارد. نمونه‌ای از آن موارد، عبارت است از: ص ۴۹، ۶۲، ۶۸، ۱۰۴، ۱۵۱، ۳۳۵ و ۳۴۰.

ب. تحقیق کتاب

این اثر از تحقیق بسیار عالی برخوردار است. نقاط برجسته در این تحقیق، عبارتند از:

۱- تیرگذاری. عنوانهای ریز در حاشیه کتاب، جدا از تیرهای هر مسأله، استفاده بهتر از کتاب را آسان می‌کند. در آثار فقهی و کتب مرجع در حوزه‌ها، نمونه‌هایی از این دست بسیار اندک است، امید است این سنت حسنه، در کلیه کتب مرجع در حوزه‌های علمیه، جریان یابد.

مقایسه این قبیل آثار، با کتابهای رحلی، که هیچ عنوانی در آن دیده نمی‌شود و حتی شماره صفحه نیز ندارد، نشانی از تحول در احیای منابع فقهی و دینی است.

۲- مأخذیابی. یافتن مأخذارجاعات مؤلف، از دیگر فعالیت‌های ارزشمند گروه تحقیق است که به صورت پانویس در کتاب آمده است.

۳- نسخه بدل. استفاده از نسخه‌های متعدد خطی و چاپی کهن، و گزینش بهترین آنها، این نشر را هر چه

۲. جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۴۷-۴۲.

۳. کتاب الزکاة، ص ۵۹-۵۸.

۴. جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۲۲.

۵. کتاب الزکاة، ص ۲۲-۲۱.

۶. همان، ص ۵۰-۴۹.

۷. جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۵۴.

۸. کتاب الزکاة، ص ۱۳۹-۱۳۸.

۹. جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۸۱-۸۱.

۱۰. همان، ص ۴۲۱.

۱۱. کتاب الزکاة، ص ۳۵۷-۳۵۸.

بیشتر قویم و استوار کرده است. همچنین به تفاوت نسخه‌ها، در زیر هر صفحه اشاره شده است.

۴- فهرستهای فنی. دوازده نوع فهرست برای این اثر فراهم شده، که آن را کارآمدتر کرده است. فهرستها عبارتند از:

فهرست آیات قرآن، احادیث، روایات موصوفه، اسامی معصومین (ع)، اسامی روات، اعلام، جماعات و القاب، مذاهب و فرق، اسامی حیوانات، کتب، مصادر تحقیق و فهرست موضوعات.

با وجود تمام جنبه‌های قوت و استحکام تحقیق، یادآوری پاره‌ای نکات لازم است.

الف. ذکر نسخه بدل و استفاده از نسخه‌های متعدد، برای رسیدن به مراد مؤلف و ایجاد متنی استوار، ضروری است. این هدفی والا و ارزشمند است که باید مورد توجه محققان قرار گیرد. اما افراط در این امر، سبب مسخ این هدف می‌شود. مواردی که در آن هدفی نیست، باید از آن اجتناب گردد؛ بویژه در مثنهایی که در این دوره‌های اخیر تحریر شده است.

در تحقیق این کتاب به نمونه‌هایی از این افراط برمی‌خوریم.

لا یبعد لحقوقها بالتواتر: المتواتر (ص ۱۲۸).

بحیث یدخل فیها: فیه (ص ۴۰۷).

لا یرف له قائل: موافق (ص ۴۰۹).

مع ان من المحتمل: ان المحتمل (ص ۴۱۱). و ...

ب. در قسمت مأخذیابی، اولاً موارد قابل توجهی را محققان ادعا کرده‌اند که «لم نعثر علیه»، «لم نقف علیه». بیش از ۲۸ مورد از این نمونه‌ها در پانویس به چشم می‌خورد که نسبت به این کتاب بسیار زیاد است.

ثانیاً در ارجاع به منابع باید مآخذ دست اول مورد توجه محقق باشد و مناسب نیست در ضمن کاری چنین عظیم و ارزشمند قول عامه را به «الحدائق الناضرة» و «مفتاح الکرامه» ارجاع داد (ص ۱۲۹).

ثالثاً در مواردی دیگر، هیچ‌گونه ارجاعی به مأخذ صورت نگرفته و حتی ادعای عدم دسترسی نیز نشده است؛ مثلاً در ص ۲۱، مطلبی با عنوان: «لکن قد یقال»،

«و قد یقال» نقل شده و به نقد کشیده شده، بدون آنکه ارجاعی صورت گرفته باشد، اما این مطلب در جواهر موجود است و شیخ حتی عین عبارت جواهر را نقل کرده است: ۱۲ «لیس الخروج عن القاعدة اولی من العکس، بل العکس اولی».

شیخ اعظم در ص ۵۹ مطلبی با عنوان: «ربما قیل» نقل کرده و استدلالهای قائل را به تفصیل آورده، اما محققان بدان توجهی نکرده‌اند.

ج. در قسمت فهرستها اولاً گرچه فهرست جماعات و القاب بسیار سودمند است، اما ذکر مواردی، گویای افراط در این عمل ارزشمند است. در مثل: بعض، بعض الناس، بعض طوائف الناس، جماعت، و ... جزو این فهرست آمده است!!

ثانیاً در فهرست اسامی حیوانات، ترتیب الفبایی ملحوظ نیست.

ثالثاً در همان فهرست اسامی حیوانات، واژه سخال (بچه گوسفند، بره) در فهرست نیامده با اینکه در صفحات ۱۶۷، ۱۶۸ و ... مکرر به کار رفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به کار محققان بزرگوار در ارائه خوب این اثر، توجه اندیشمندان علوم اسلامی را به نکته‌ای جلب می‌کنم:

زکات با جایگاه ویژه‌ای که در متون دینی و فقهی دارد و در جای جای قرآن کریم از آن سخن رفته و همتا و قرین نماز به شمار می‌رود، اما در زندگی عملی مسلمانان کمتر از آن اثری می‌بینیم.

به نظر می‌رسد، پژوهشهای جدی و جدید، بازنگری و تحقیق دوباره، در زمینه برخی از مباحث آن، بتواند در عملی ساختن این فریضه الهی، گامی مؤثر باشد. مباحثی از قبیل:

- ۱- انحصار و عدم انحصار موارد زکات.
- ۲- رابطه زکات با مالیاتهای دولت اسلامی.
- ۳- متولّی اخراج زکات و ...

